

Jacek Jarmoszko

Studia Ananiasza Zajączkowskiego nad staroosmańskim tłumaczeniem "Kalili i Dimny"

Almanach Karaimski 3, 59-64

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Studia Ananiasza Zajączkowskiego nad staroosmańskim tłumaczeniem *Kalili i Dimny*

Jacek Jarmoszeko

Biblioteka Narodowa

Pracownia Bibliografii Poloników Zagranicznych

Ananiasz Zajączkowski's Research on an Old Ottoman Translation of *Kalilah and Dimnah*

Summary: "The translation of *Kalilah and Dimnah* into Old Ottoman is important not only as a linguistic artefact, but also as a literary one. It can by no means be regarded as insignificant to those researching the collection of Bidpai's fairy tales and its descendants. For it is the oldest known Turkish translation of this book [...] – writes Ananiasz Zajączkowski in his introduction to the Old Anatolian translation of *Kalilah and Dimnah*. The copy was drawn up at the behest of Umur Beg (circa 1309–1347) from the Aydın Oğullari dynasty, which ruled over the land of today's İzmir, Aydın and Denizli. Zajączkowski estimates that the original text was written between 1309 (the year of the birth of Umur Beg) and 1334 (when Umur's father, Muhammad, died). Accordingly, the translator of *Kalilah and Dimnah*, Mes'ud, may be regarded as the same Mes'ud who translated *Süheyl-ü-Neubahar*. Two Turkish scholars, Mehmed Fuad Köprülüzade and Rif'at Kilisli, oppose this hypothesis. Zajączkowski refutes their arguments not only by using a number of specific examples from both texts and taking into consideration their inter-textual relationship, but also by drawing up statistics of rare lexical forms. In this paper I will try to develop Zajączkowski's thought and present his contribution to the research on this literary artefact.

Keywords: Ananiasz Zajączkowski, *Kalilah and Dimnah*, Panchatantra, Old Ottoman, Old Anatolian, translation movements, Ottoman studies

„Staroosmański przekład Kalili i Dimny ma znaczenie nie tylko jako zabytek językowy, ale także jako zabytek literacki. Nie może on być żadną miarą obojętny dla badaczy samego zbioru bajek Bidpaja i jego filjacji. Jest to bowiem najstarsze znane nam tłumaczenie tureckie tej księgi [...]” – pisze Ananiasz Zajączkowski we wstępie do opracowania staroanatolijskiego tłumaczenia *Kalili i Dimny* (Zajączkowski 1934: xv), na którego podstawie – w roku 1933 – się habilitował. W niniejszym artykule postaram się rozwinąć jego myśl, a także przedstawić zasługi, jakie w kwestii badań nad owym zabytkiem literackim można przypisać temu wielkiemu uczonemu.

Na manuskrypt zawierający treść tłumaczenia *Kalili i Dimny* natknął się Zajączkowski podczas swojego pobytu w Stambule w roku 1930/1931, przeglądając katalog biblioteki w Lâleli (*Defter-i Kütübhâne-i Lâleli* z 1311 roku hidżry). Na pozycji nr 1897 znajdowały się napisane arabskimi literami cztery słowa: *Keñile ve Dimne, Türki, Neşh*, oznaczające tytuł dzieła, język, w którym zostało napisane, oraz styl kaligraficzny. Nic więcej.

Zajączkowski opisał ów manuskrypt w sposób następujący: „Jest to rękopis o wymiarach 16x23½ cm, liczący 232 kart paginowanych, po 15 wierszy na stronie. Wśród tekstu zostawiono wolne miejsca na pomieszczenie minjatur, które jednak nie zostały wykonane. Papier jest błyszczący, prążkowany, zaopatrzone w znak wodny w kształcie ręki. Pismo staranne, neşhî, bardzo dokładnie wokalizowane. Tytuły rozdziałów (*bâb*), poszczególnych opowiadań (*dâstân* lub *hikâjât*), oraz nieistniejących minjatur (*şûrat*) pisane są czerwonym atramentem. Oprawa późniejsza: półskórek i tektura oklejona barwnym papierem [...]” (Zajączkowski 1934: viii).”

Manuskrypt ten, jak ustalil później uczony, został odnotowany przez Bursalı Mehmeda Tâhira w dziele zatytułowanym *Osmanlı Müellifleri*. O istnieniu identycznej kopii w Bodleian Library pisał już w 1885 r. Hermann Ethé, lecz naonczas określił ją jako wschodnioturecką, a tożsamość między oboma manuskryptami wykazał dopiero w 1928 r. Mehmed Fuad Köprülü (*Köprülizâde* 1928: 487–488)¹.

¹ Według Zajączkowskiego notatka ta ukazała się już po odpisaniu przez niego manuskryptu, a przecież drugi tom *Türkiyât Mecmûası*, w którym miała być ona zamieszczona, ukazał się jeszcze przed wyjazdem polskiego turkologa do Stambułu. I rzeczywiście – odnalazłem ją w tomie opatrzonym datą 1928 na stronie 489: „İşte bu küll Meşûd tercümesinin diğer bir nüshası da son zamânlarda Lâleli Kütübhanesi yazmaları arasında 1897 nomrada bulundi” (Otóż inny egzemplarz tłumaczenia owego sługi Mesuda [o którym mowa była na poprzedniej stronie przy omawianiu manuskryptu z Bodleian Library] odnalazła się ostatnimi czasy w Bibliotece w Lâleli, figurując pod numerem 1897).

Warto w tym miejscu wspomnieć o tym, że nie był to jedyny manuskrypt, jaki został odpisany przez Zajączkowskiego w omawianym okresie. Oprócz tłumaczenia *Kalili i Dimny*, uczonego skopiował także staroanatolijskie tłumaczenie Koranu z XV w., które wydał i opracował w podobny sposób co *Kalilę i Dimnę*, lecz w dwa lata po niej, w roku 1936. Stanowi ono drugi i ostatni tom cyklu: *Studia nad językiem staroosmańskim*. (patrz: Zajączkowski 1936).

Oba rękopisy pochodzą z różnych ośrodków seldżuckiej kultury XIV i XV w., stąd, jak pisał Zajączkowski, ich opracowanie naświetla obraz staroosmańskiego języka literackiego oraz umożliwia wgląd w stosunki dialektalne działalność kulturalnooświatową i rolę dziejową małoazjatyckich bejów, z czasów pierwszych władców rodu Osmana (Zajączkowski 1934: v). Język zabytków jest czysty, niemal nieskażony obcymi naleciałościami z arabskiego i perskiego. Zaświadcza wiele ciekawych form językowych, nieznanych we współczesnym języku literackim. Głównym celem, jaki przypisał Zajączkowski prezentowanemu przez siebie materiałowi, było przysłużenie się do opracowania gramatyki historycznej języka osmańskiego, która w owych czasach nie została jeszcze napisana (Zajączkowski 1934: vi).

Można powiedzieć, iż opracowania te bez trudu osiągnęły przedsięwzięty cel, o czym mogą świadczyć ich cytowania. Przedstawione w *Studiach nad językiem staroosmańskim* badania Zajączkowskiego były ponadto publikowane w językach zachodnich w formie artykułów. W roku 1932, czyli jeszcze przed wydaniem monografii w języku polskim, ukazały się *Studien zur altosmanischen Sprache, 1: Ausgewählte Abschnitte aus der altosmanischen Übersetzung von Kalila und Dimna*, a w roku 1935, również przed wydaniem polskim, opublikowano artykuł Zajączkowskiego pt. *Études sur la langue vielle-osmanlie, 2: Chapiters choisis de la traduction turque-anatolienne du Qorân* (Emiroğlu 2012: 166).

Jak już było powiedziane w cytowanej we wstępie wypowiedzi Zajączkowskiego, badania nad tekstem *Kalili i Dimny* nie powinny się ograniczać do rozstrzygania kwestii językowych. *Kalila i Dimna*, znana również pod nazwą *Bajek Bidpaja*, jest być może jedną z najważniejszych pozycji literatury światowej. Przypisuje się jej niewyobrażalny wręcz wpływ na tradycje literackie Europy. Zaś w dziejach kultury muzułmańskiej uważana jest za jedno z dzieł prekursorskich literatury adabowej (Dziekan 2001: 186). Co ciekawe i istotne, *Kalila i Dimna* sama w sobie jest tłumaczeniem sanskryckiej *Pañcatantry*, zaliczanej do gatunku *nītiśāstra*, czyli podręczników z zakresu polityki i znajomości świata (Mylius 2004: 163).

Tekst oryginalnej *Pañcatantry* nie przetrwał do naszych czasów. Zachowało się natomiast kilka jego przeróbek, z których najszerzej znaną zdaje się być tzw.

„redakcja północno-zachodnia”. To właśnie ona stała się podstawą przekładu na język średnioperski dokonanego koło roku 570. Również ten przekład nie zachował się do naszych czasów. Wiemy jednakże, że został on przetłumaczony na klasyczny język syryjski i opatrzony tytułem *Qalīlag w-Dimnag*. To właśnie z tego tłumaczenia miał korzystać ‘Abdullāh Ibn al-Muqaffa’ dokonując przekładu dzieła na język arabski (Mylius 2004: 166). Inne źródła mówią o tym, że przekład dokonany był bezpośrednio z wersji średnioperskiej (por: Bielawski 1971: 270).

Korzystając z tłumaczenia Ibn al-Muqaffa⁵, dokonano przekładu *Kalili i Dimny* na wiele języków. Na język nowoperski tłumaczyli m.in. poeci Rūdākī (zm. 941), Abū al-Ma‘ālī Naṣrullāh (XII w.) oraz Ḥusayn Wā‘iz Kaṣīfī (zm. 1504) (Rypka 1970: 123-124). Przeróbką *Kalili i Dimny* jest przesłanna *Marzbānnāma*, tłumaczona wielokrotnie na języki turkijskie, a także *Humāyūnnāma* (Płaskowicka-Rymkiewicz 1971: 75, 85). Między XI a XIII w. powstały tłumaczenia na grekę, hebrajski oraz łacinę (Mylius 2004: 166). Za ich pośrednictwem tekst *Kalili i Dimny* dotarł do pozostałych państw europejskich, a także poza kontynent. Jej wyraźne echa znamy z bajek Jeana de la Fontaine’a.

Staroanatolijskie tłumaczenie *Kalili i Dimny*, którym zajmował się Zajączkowski, było przekładem tłumaczenia Abū al-Ma‘ālī Naṣrullāha z XII w. (Zajączkowski 1934: xv-xvi).

Jak już było wspomniane, jest to księga porad królewskich, przekazywanych królowi Debszelimowi przez mędrca Bajdabę (lub Bidpaję) w formie bajek z udziałem przeróżnych zwierząt, stanowiących uosobienie charakterystycznych typów ludzkich. Sam tytuł *Kalila i Dimna* wziął się od imion dwóch szakali, których przygody stanowią jedną z otwierających utworów opowieści ramowych (od nich zaczyna też Ananiasz Zajączkowski swoje opracowanie, patrz: Zajączkowski 1934: 1 i dalej).

Wedle przedstawionej przez Ibn al-Muqaffa⁵ historii (Ibn al-Muqaffa⁵: 27–40), mędrzec Bajdaba życzył sobie, aby ułożona przez niego księga pozostała w ukryciu. Jak jednak dowiadujemy się z tekstu tłumaczenia *Kalili i Dimny* (w tłumaczeniu Zajączkowskiego):

„Przez długi czas tak też czyniono (chowano księgę w ukryciu), aż do chwili, kiedy na tron królewski wstąpił Anuszirwan Chosrew, a jego sprawiedliwość i sława objęły (cały) świat. Powiadomiono go o tej księżce, a on bardzo pragnął dowiedzieć się o zasadach władzy królewskiej i o naturze królów. Dlatego wybrał lekarza Berzue i rozkazał, aby ten wyruszył do Indyj. Przy użyciu wielkiego sprytu i delikatnych podstępów (Berzue) zdobył tę księgę, przetłumaczył ją na język pehlewi, – tak że rzekłbyś, że ta księga wraz z owym egzemplarzem tworzą

jeden łańcuch i w słowie zostały nanizane na jedną nić. Bóg wie najlepiej! Potem z rozkazu władcy świata, znakomitego i godnego, przez Boga wspomaganego młodzieńca, szczęśliwego i zadowolonego paszy Umūra, syna Muḥammada z rodu Ajdyn – oby Bóg wywyższył jego istotę! – ja, słaby, wycieńczony, pokorny sługa Mes^śūd przetłumaczyłem (tę księgę) z języka perskiego na turecki i z pomocą Boską (pracę tę) skończyłem. A Bóg wie najlepiej, co słuszne!”

Informacje te dostarczają nam wiadomości o samym tekście, nad którym pracował Zajączkowski. Z notatki dowiadujemy się, że tłumaczenie zostało sporządzone z rozkazu Umūr Bega (ok. 1309–1347) z dynastii Aydın Oğulları, władającej ziemiami dzisiejszego Izmiru, Aydın i Denizli. Zajączkowski oszacowuje, że pierwowzór manuskryptu znajdującego się w zbiorach Biblioteki Lâleli musiał być sporządzony między 1309 (narodzinami Umūr Bega) a 1334 r. (śmierć ojca Umūra, Muḥammada). Za najbardziej prawdopodobną datę uznaje on rok 1330 (Zajączkowski 1934: xii-xiii).

Zgodnie z tym możliwe jest utożsamienie autora przekładu *Kalili i Dimny*, Mes^śūda, z autorem perskiego tłumaczenia Suhayl-u-Nawbahār o tym samym imieniu (choć w historii literatury znani są oni jako Kul Mesud i Hoca Mesud, por: Płaskowicka-Rymkiewicz 1971: 42). Takiemu utożsamieniu sprzeciwiają się kategorycznie tureccy uczeni Mehmed Fuad Köprülüzade i Rif'at Kilisli. Zajączkowski, zastrzegając, iż w celu jednoznacznego wykluczenia tożsamości autorów należałoby dokonać kompleksowego porównania ich frazeologii i zasobu leksykalnego, jeden po drugim obala argumenty uczonych, posiłkując się nie tylko konkretnymi przykładami z obu tekstów i ich relacjami intertekstualnymi, ale także statystyką nietypowych form leksykalnych (Zajączkowski 1934: xiv).

Przy datowaniu kopii, która stała się przedmiotem niniejszych dociekań, wykorzystujemy arabski kolofon. Następuje on po przetłumaczonym przez Zajączkowskiego fragmencie (foliał 232 v.), lecz stronę wcześniej poprzedzony jest jeszcze formułą zakończenia tekstu (*tammāt bi-^śawn allāh al-malik al-wahhāb*) oraz perskim dwuwersem, zawierającym prośbę o modlitwę za autora. Kolofon, napisany w pozostawiającym wiele do życzenia arabskim, brzmi następująco (przekład autorski):

„Napisła tę księgę – *Kalilę i Dimnę* – dłoń nędznego, maluczkiego sługi, proszącego zmiłowania Boga najwyższego. Jam – podły – jest Ismail syn Muḥammada syna Qulayūda, niechaj [Allah] przebaczy obojemu [ich] przewinienia. Zakończono przepisywanie dnia dwudziestego pierwszego [miesiąca] *rabi^ś al-awwal*, z miesiący roku 895 we czwartek o poranku”.

Pozwala to stwierdzić, że kopia, która stała się przedmiotem badań Zajączkowskiego, została sporządzona 160 lat po powstaniu tłumaczenia (895 rok hidżry to 1490 rok n.e.).

Ananiasz Zajączkowski przedstawia wybrane fragmenty tekstu oryginalnego w naukowej transkrypcji (razem 98 stron), a także szczegółowy glosariusz, z uwzględnieniem etymologii słowa (53 strony), oraz gramatykę dzieła (34 strony). Jednocześnie okazuje się być wnikliwym badaczem tłumaczeń. Tym, na co szczególnie zwraca uwagę czytelnikowi, jest dosłowność obu tłumaczeń, odpisanych z biblioteki w Stambule podczas podróży do Turcji w 1930/1931 r. Zarówno staroanatolijski *Koran*, jak i *Kalila i Dimna*, są – jak określa to Zajączkowski – tłumaczeniem niewolniczym, zachowującym wszelkie relacje syntaktyczne tekstu źródłowego. Mimo to, autor opracowań podkreśla ogromne znaczenie owych dzieł dla literatury oraz korzyść, jaką mogą przynieść badania nad nimi dla studiów osmanistycznych.

Bibliografia

- Bielawski, Józef (red.) *Mały słownik kultury świata arabskiego*, Warszawa 1971.
- Dziekan, Marek (red.) *Arabowie, Słownik encyklopedyczny*, Warszawa 2001.
- Emiroğlu, Öztürk. Tadeusz Majda, *Polska bibliografia turkologiczna*, Warszawa 2012.
- Ibn al-Muqaffa^ś, ^śAbdullāh, *Kalila wa Dimna li Baydabā al-Faylasūf al-Hindī*, Al-Qāhira [bez daty].
- Köprilizāde, Meḥmed Fu'ād, «*Ferhengnāme-i mysrī*» *jāḥūd muḥtaşar Böstān terżümesi*, „*Türkiyyāt Meżmū'asy*” 1928, t. 2, s. 481–489.
- Mylius, Klaus, *Historia literatury staroindyjskiej*, Warszawa 2004.
- Plaskowicka-Rymkiewicz, Stanisława, Borzęcka, Münevver, Łabęcka-Koecherowa, Małgorzata, *Historia literatury tureckiej. Zarys*, Wrocław 1971.
- Rypka, Jan (red.), *Historia literatury perskiej i tadżyckiej*, Warszawa 1970.
- Zajączkowski, Ananiasz, *Studja nad językiem staroosmańskim. I. Wybrane ustępy z anatolijskotureckiego przekładu Kalili i Dimny*, Kraków 1934.
- Zajączkowski, Ananiasz, *Studja nad językiem staroosmańskim. II. Wybrane rozdziały z anatolijskotureckiego przekładu Koranu*, Kraków 1936.